

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ט, תשי"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

סגנון טלאים*

הקורא יצירה ספרותית על חיי אנשים פשוטים, מצפה שהתיאור יהיה נאמן למציאות על כל הפרטים. ולעתים הוא מוצא, כי שיחת חולין של חיי יום-יום טבוע בה חותמה של הלשון הספרותית: דיבורם של אנשים פחותי השכלה — משכילי הוא ומזכיר את הספר; ונפגם טעם הקריאה. קשה מסירתו של דיבור רגיל בחיי יום-יום על כל פרטיו וגווניו: אוצר המלים, צירופי לשון, מבנה המשפט, הקצב, ההפסקות וכן האופייני והמיוחד לאיש העם, שקשה להגדירו. שהרי לשון הכתב הטבעית

* מתוך "עברית כהלכה" ספר ג, שיצא עכשיו.

של הסופר היא פרי חינוך מסוים וחדורת תרבות זמנו ומקומו. היא מסוימת במערכתה — היא לשון רמה, ספרותית. רק ברוך כשרון מסוגל להתגלגל לנשמת אנשים, שדיבורם אינו דיבורי ומהלך מחשבותיהם רחוק מעולמו שלו. וכנגד לבטי סופרים אנו עדים לעתים להתאמצותו של אדם בעל השכלה מעוטה, שלשונו היא רק לשון-דיבור רגילה, כשהוא מנסה להעלות על הכתב דברים בלשון ספרותית. קשה עבודתו זו כקריעת ים סוף ובהלה תוקפת אותו, כשהוא עומד מול פני הסגנון הרם של השכבה המשכלת ומנסה לכבוש אותו, כשאין לו כלי זין מתאימים במלחמתו זו. הוא כותב ומוחק, מתאמץ ומזיע וסופו שהוא מעלה חרס.

נמצאנו למדים, שכל לשון מלשונות העולם התרבותי היא בעצם כפולה ומכופלת: לשון ספרותית או לשון רמה מכאן, ולשון עממית או לשון דיבור רגילה מכאן. שתי הלשונות האלה קיימות בחברה זו בצד זו ואפילו יחסים מסוימים קיימים ביניהן: הן נלחמות זו בזו וניזונות זו מזו.

אולם אין השליטה על אחד מהסגנונות האלה נחלת חוג מסוים בלבד. אדם בינוני בהשכלתו אינו מכיר את כוחו בלשון ואינו יודע, שהוא שולט בשני הסגנונות גם יחד והוא משתמש בהם למעשה. ותכופות אף אינו עושה מה שעושה מתוך הכרה, אלא פועל לפי החוש המעשי שלו. נתאר לעצמנו שני חברים מתייעצים ביניהם על תגובה בציבור באיזה עניין ובאים לידי החלטה על תוכן התגובה. הם מוסרים לציבור את תגובתם בכתב, בחוזר או בעיתון, או אחד מהם מגיב מעל בימה ציבורית בעל פה. נשווה נא את לשון שיחתם לפני התגובה ללשון התגובה

עצמה בציבור. כאן לשון עממית פשוטה, וכאן לשון רמה. ההבדל הוא באוצר המלים, בצירופים, במבנה המשפט, בקצב, בהפסקות (מלבד הבחינה הפוניטית). כאן מלים יום-יומיות, צירופים רגילים ומבנה משפט מרושל, ואולי אפילו משובש, וחוסר תשומת לב לצד האסתטי של הדיבור ; כאן מלים נבחרות מכמה בחינות, צירופים ספרותיים שכוונתם להשפיע, מבנה משפט נכון והשתדלות להשתמש במשפטים מורכבים וכן הפסקות מתאימות. קיצורו של דבר, לשון השיחה הפרטית היא מרושלת, לשון הפנייה לציבור ממושמעת ומתורבתת. כאן מדבר האדם הטבעי כמו שהוא, כאן מדבר האדם המתורבת. ואל נשכח, כי שתי הדרכים מוסרות עניין, שתוכנו אחד הוא בעיקרו. אנו רואים אפוא, שהבחירה בין לשון ספרותית (רמה) ובין לשון עממית (רגילה) תלויה לא רק בהשכלה, אלא גם במטרה ובתנאים.

סגנון מליצי-פיוטי הוא נחלתה של כל אומה ולשון. ביחוד של אומה בעלת מסורת ספרותית-דתית עשירה. ודאי, אין מליצה ופיוט זהים זהות של ממש. במליצה "שינס את מותניו" אין משום פיוט, והביטוי 'הוד הליל' אינו מליצי. אבל בדיון על הסגנונות בכלל ובהשוואה עם לשון רמה ולשון פשוטה נראה בהם שניים שהם אחד. סגנון מליצי-פיוטי רחוק, כידוע, מעולם המעשה. זוהי לשון בפני עצמה. לכל אחד מהמלים והניבים המליציים-פיוטיים אווירה מיוחדת שלו, מעין מולדת שלו ; ובכוח האסוציאציה אין אנו מסוגלים לראותו כבודד, ביחידה ערטילאית מתוך מילון, בלי עבר, ובמלים מסוימות בלי הוד וזוהר המלווים אותן. כלום אנו רואים במלים "ישורון", "בת עמי" — "עם ישראל" סתם ? וכלום הצירוף "אילת אהבים"

הוא ביטוי נרדף ל"אהובה", ול"יעלת חן" משמעות, גוון וטעם של "אשה נאה" ? גם "כלול בהדרו" אינו "יפה" רגיל. לשון המשורר ולשון המעשה — שני עולמות הן. בשירה של ממש למלה משמעות עמוקה יותר מהרגילה, יש בה מעין נשמה יתרה ; המיוחד ללשון המעשה, שכל מלה שבה מוגבלת בתוך עצמה ואינה מכוננת לשום מטרה אחרת.

ובכל זאת יש שמלה מיוחדת יורדת מעולם המליצה לעולם החולין. אלא נפילה זו משמי שמים אל עמק הבכא היא כנפילת בני האלהים, שבאו אל בנות האדם. וברוך מזווג זיווגים. כשם שיש יצורים חיים, שאינם מוצאים את תיקונם בעולם הזה, אלא אם כן המציא להם הקדוש ברוך את בן זוגם או את בת זוגם, כך ישנן מלים מליציות-פיוטיות, שאין להן קיום בעולם המעשה כשהן בודדות. נזדווגו עם בן זוג — הן חיות חיים תקינים והן רוכשות להן מעמד בעולם הלשון. מלות היחס על, עד בצורתן העתיקה עלי, עדי אינן מקובלות בחברת הדוברים, אבל בתוספת שמות מסוימים חייהן חיים ומעמד של ניבים מכובדים להן. לא נאמר, דרך משל, "הוא ישב עלי ספסל עדי הערב", אבל כולנו מאמינים, כי "עדי עד ינגנו עלי כינור עלי אדמות". אין האסיר יוצא לדרור (אלא — לחופש), אבל הכול מחבבים ציפור דרור. המלה כזב (כשם עצם) אינה מקובלת בפי הבריות ; אבל כיוון שנזדווגה עם זיווגה המתאים שקר, קיומה קיום : שקר וכזב ניב חי בספרות ובלשון המעשה.

בישראל קיימים אפוא שלושה סגנונות, שהם עיקריים : לשון רמה או ספרותית של ימינו, לשון דיבור או לשון עממית, לשון פיוטית או מליצית. בלשון הדיבור הכוונה לדיבורו של

משכיל רגיל, שהיא לשון סטנדרדית. מלבד זה מכירה העברית עוד סגנונות, בייחוד את סגנון הפרשנות ואת סגנון הפילוסופיה בימי הביניים. אולם בימינו אלה הם גורמים טפלים בלשון ביחס לקודמים.

לשם השלמה עלינו להוסיף, שבלשון הדיבור העממית לעתים גילויים מיוחדים של חן עממי ושובבות מאופקת. ביטויים אלה אינם ניתנים לתרגום על הנימה המיוחדת שבהם. כלום אפשר להחליף את הפועל התחרבנת בנרדף? או כלום נוכל למסור במלים אחרות את המשפט "המורה תקע לי לא מספיק" ולשמור על השובבות החיננית, המביעה התמרמרות מאופקת? הניב "אל תנדנד לי על הנשמה" לעתים יש בו אינטימיות ולעתים גסות-מה — זה תלוי בטון — אך לא תחליפנו באחר, בלי לקפח את העוקץ שבו.

יש עוד גורם בעל ערך בעברית של ימינו, כמו בכל העולם התרבותי, והוא — לשון מקצועית, שעיקרה מונחים מיוחדים. המספר הגדול של המונחים והדיוק בשימושם, כשמציינים עצמים, מצבים ופעולות, מטביעים חותם מיוחד על לשונם של בעלי המקצועות. נשים לב לדיבורם של פועלים בסדנה על הכלים, על החמרים ועל התיקונים למיניהם, של רופאים המבררים ענייני רפואה וכד' (לצערנו, דווקא בשיחות בעלי מקצועות אנו שומעים תערובת של לעז ועברית). הדיוט המאזק לשיחות בעלי מקצועות מתרשם, כאילו שומע הוא לשון זרה.

בשטח הסגנון על כל מרכיביו מצבנו הוא מיוחד במינו. לשונם של עמים אחרים בנויה, כידוע, שכבות-שכבות. אוצר

המלים, הניבים, צורות הלשון ומבנה המשפט משתנים במשך הזמן; שהרי הלשון היא פונקציה של החברה והיא משתנית עם השינויים שחלים בחברה. לכל עם בית עלמין ללשון, ובו גנוזים ערכי לשון, שיצאו מכלל שימוש. לכן אין אנו משתוממים, כשהיווני בן זמננו אינו מבין בלי לימוד מיוחד את היוונית מתקופת הפריחה של תרבות יוון, והגרמני אינו מבין את הגרמנית מימי הביניים וכד'. השכבה האחרונה היא החיה. בעברית המצב הוא אחר לגמרי. לשוננו קמה לתחייה מתוך הספרות העתיקה ומתוך הספרות של כל התקופות ההולכות בעקבותיה. בימינו פועלים גורמים מכל שכבות הלשון בהשפעת ספרותנו מכל התקופות הנלמדת בבית הספר והנשמעת בשיעורים, בהרצאות וברדיו, וכן בהשפעת יצירות של סופרי זמננו, שאף הם שואבים ממקורות קדמוניים. הרבה מהמקרא ומהספרות התלמודית נקלט וייקלט בלשון ימינו. וכנגד זרם מקורי זה חדר וחדר ללשוננו זרם אירופי לא-עברי ולא-שמי ונעשה גורם רב ערך. במידה מסוימת הזרם האירופי מוצדק וטבעי, שכן במידה רבה אנו אירופאים במחשבתנו ובתרבותנו, אך רק במידה מסוימת, שכן מורשת אבות לנו, שהיא עברית מקורית. ובתוך התנגשות זאת של זרמים שונים הוטל על לשוננו תהליך של התגבשות. היא קולטת ממקורות שונים, והסינון קשה, ולפיכך בחלקה היא מזיגה ובחלקה — תערובת.

כל עברי מוסיף להתפתחות לשוננו, שכן כל דובר וכותב עברית הוא אחד ממגבשיה. אשרי האיש בעל הטעם, היודע מידה בלשון ומכיר את מקומו ואת זמנו של כל גילוי סגנון, ואוי לו לאיש המרכיב סגנון שהוא טלאי על גבי טלאי — סגנון כלאיים

או סגנון טלאים. המערבב חלקי לשון מספירות שונות, מליצה בלשון המעשה או מלים באנאליות־נדושות בלשון ספרותית, הרי זה כאילו לבש מכנסיים קצרים וצילינדר בראשו. כשם שהרכב מזור זה של בגדים נאה רק בפורים, כך אולי נאה תערובת של פרוזה ומליצה בדברי היתולים בשמחת מצווה, אך לא במציאותנו החדשה בכל ימות השנה.

ומהלכה למעשה.

לפנינו לקט מעיתונים ומספרים וכן מנאומים ומהרצאות, שלשונם סגנון טלאים. נתחיל בליקויים קלים ונעבור לגדולים.

א. הקשר בין שני משרדים אלה הוא קשר בל יינתק — מסר שר בדו"ח בכנסת.

בעניין פרוזאי זה אין מקום לביטוי הספרותי או הפיוטי בל יינתק. הפשוט כאן הוא טבעי, והטבעי הוא טוב. נכתוב אפוא: הקשר בין שני משרדים אלה הוא חזק, או: הוא קשר שלא יינתק.

ב. רב אחד הרוצה, כנראה, לשחות עם הזרם החילוני בענייני סגנון, כתב במאמר על החינוך: העיקר בחינוך העיירה היה לימוד התורה והתנהגות על פי הערכים שקנו מן התורה. הסגנון בחלק השני של המשפט אינו פסול, אולם הוא סוטה מהמקובל בענייני חינוך יהודי דתי. היה עליו לכתוב ברוח כל המאמר: העיקר בחינוך העיירה היה לימוד התורה וקיום המצוות.

ג. מנאומו של עסקן: עלינו להדק את הקשר בין הגולה ובין ישראל. ברגע היסטורי זה אל נחסוך טורח מעצמנו בנידון.

כלום יש מקום למלה המשרדית הנדושה בנידון.
כשמדובר על עניין לאומי-היסטורי?

נציע לו: ברגע היסטורי זה נתאמץ (או: נרבה במאמצים)
בשביל מטרה (נעלה) זו.

ד. בית הספר נותן לילד מה שאביו מולידו ואמו הורתו
אינם יכולים לתת לו — נאמר בכתב עת פדגוגי.
הביטויים מולידו והורתו הם מליציים, וכאן מיותרים
הם לגמרי.

ה. השנה קצרנו ברינה במפעל זה תוצאות לא
תשוערנה — מתפאר פקיד בכיר בדין וחשבון.

במפעל מעשי של משרד ממלכתי כלום אין משיגים
בהצלחה, אלא קוצרים ברינה? וכלום יש לציין פעולה הנוספת
על "תוצאות" והמתכוונת לעבר דווקא בעתיד מקראי-פיוטי?
שני הביטויים הפיוטיים משרים כאן אווירה של בטלנות.

לחיי המעשה נאה סגנון מעשי: לשמחתנו, השגנו השנה
במפעל זה תוצאות, שלא ציפינו להן.

ו. מתוך כתב-עת פדגוגי: עדיין יש בתוכנו המתרעמים
על בני הדור, שאינם קוראים את מנדלי מוכר ספרים ובילדי
זמננו ישפיקו.

הביטוי ובילדי זמננו ישפיקו על פי הכתוב בישעיהו (ב,
ו) ובילדי נכרים ישפיקו טוב בישעיהו ונאה ברומאן של מאפול.
אבל לא במאמר פובליציסטי בזמננו.

מוטב לכתוב: אינם קוראים את מנדלי והם מסתפקים
(או: מוצאים סיפוק) ביצירות זמננו.

ו. דברים אלה אמר בחוצפתו כי רבה — כך כותב מחבר רומן עברי.

סגנון מליצי. הסיבה? „הפסוק הרג אותו“. הכתוב „זעקת סדום ועמורה כי רבה“ בבראשית (יח, כ) נאה, לפי שהוא — בבראשית, אבל מלת הקישור כי בין שם-עצם לשם-תואר לשם הדגשה אין לו מקום ברומן מודרני.

ח. וכן הגזים המחבר הנ"ל בשימוש הסגנון המקראי, כשהוא כותב: הוא בטח בידיעותיו רחבות הידיים.

יש לנו ארץ רחבת ידיים (ישעיה כב, יח), ועל הים נאמר בתהלים (קד, כה): זה הים גדול ורחב ידיים. יש גם אדם רחב יד, כלומר: נדבן, נדיב לב. אבל אל נאמר על ידיעות, שהן מופשטות לגמרי, שהן רחבות ידיים במובן מקיפות.

ט. כולנו חשבנו, שהניב הגבר אזור חלציו הוא נחלת העבר, לפי שבתקופתנו הוא מהמלים המשכילות „מלמדיות“, שריח בטלנות נודף מהן (כמו התרגום באידיש „אנגורטן די לענדן“). והנה נתעורר עיתונאי ומוסר לנו בכרוניקה לאמור: התובע טען, כי האחריות היא רק על הנאשמת. באזורו כגבר חלציו השמיע דברי חריפים ביותר.

אם בקצת פיוט חשקה נפשך, אל תרחיק כל כך; יכול אתה לבחור לך דבר המקובל גם בימינו: הוא לבש עוז והשמיע דברים חריפים ביותר.

י. על חגיגה אחת בבית ספר מוסר כתב בלשון זו: המעמד בצוותא משרה אווירת אחווה, מקשר אהדדי בעבותות המטרה ובשותפות המשימה: נכה רוח ונטוי גרון, מצטיין ומפגר — הכל שמחין, הכל שווין.

החלק הראשון של המשפט, שהוא פיוטי במקצת, אינו רע. אולם בפירוט ובסיכום תערובת של סגנונות: נכה רוח ונסוי גרון — ביטויים מקראיים פיוטיים, מצטיין ומפגר — מלשון פרוזאית יום-יומית, סיום נ' בבינוני, שמחין ושווין — מהמשנה. נראה שהרצון להתהדר קצת בלשון, מתוך כוונה טהורה, הכשיל את הכותב.

יא. הגדיל לעשות במליצה אחד, שכלתה נפשו לכתוב כתיבה נאה ביותר, ולא הספיקו לו חוש הלשון והטעם הטוב לבחירת מלים וניבים מתאימים. הוא כותב: לפעמים תשחיתו הוד שפתנו ותגריסו בחצץ שיניו בשימכס בפיה מלים וניבים, אשר אין לפירושיהם שחר בכתבי קודשנו ואף לא במשנה ובמדרש.

נראה שרצה לומר: לפעמים אתם פוגמים את שפתנו הנהדרת — כשאתם משתמשים במלים ובניבים בהוראה אחרת מאשר במקרא ובספרות התלמודית.

יב. ומבקר ספרותי אחד עבר כל גבול בשיבוצי מליצה. בחלק הספרותי של עיתון יומי הוא כותב על חתונה תימנית בהצגה אחת לאמור: במעגלות הקדושה והחולין משולבים געגועי הגוף לערגות הרוח; שם ירושלים עולה בראש שמחת החוגגים והיא לא תמוש מלבם — אף בקסמי המחולות, מלאי עדינות ועדנה, ניחוחי חושנות המגששת על בהונותיה באי־ודאות ההגשמה שתבוא על שכרה.

מליצה מעורפלת זאת אינה ניתנת למסירה בלשון רגילה.